

تأثیرات نور و رنگ در جهت القاء حس معنویت در معماری مساجد

جمال الدین مهدی نژاد^۱، مرضیه آزاد ارمکی^۲، امیرحسین شیردل^{۳*}، سمانه سلامتی^۴

- ۱- استاد، عضو هیات علمی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهیدرجایی تهران، ایران
- ۲- دانشیار، عضو هیات علمی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهیدرجایی تهران، ایران
- ۳- دانشجوی کارشناسی معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهیدرجایی تهران، ایران
- ۴- دانشجوی کارشناسی معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهیدرجایی

*amirshirdel6645930@gmail.com

ارسال: مرداد ماه ۱۴۰۲ پذیرش: مرداد ماه ۱۴۰۲

چکیده

نور و رنگ به عنوان ابزاری مهم و عاملی در برقراری ارتباط معنوی، بین خالق و مخلوق در فضاهایی مانند مساجد تأثیرگذار است. نور و رنگ، نشانی از سطح تفکر مردمان یک سرزمین و جلوه ای از نحوه ارتباط با عالم بالا است. در اکثر مساجد ایران، این دو عنصر موثر در زیبایی فضا، بایکدیگر ارتباط برقرار کرده اند که از مهمترین آنها می توان به مسجد شیخ لطف الله اصفهان، مسجد نصیر الملک شیراز و غیره اشاره کرد. نور و رنگ از مهمترین عناصری هستند که از دیدگاه روانشناسی محیطی بر روح و روان آدمی تأثیر زیادی می گذارند، چراکه فضای روشن و نورانی نسبت به فضای تاریک، بسیار دلنشین تر و آرامش بخش تر است. این پژوهش که از نوع توصیفی - تحلیلی می باشد با بهره گیری از دیدگاه اندیشمندان، کتب و مقالات موجود در این حوزه، روایات معتبر اسلامی و آیات قرآن کریم به ارتباط نور و رنگ، نور در معماری، نور در مساجد و در ادامه هم به بررسی مفهومی رنگ ها و نظام های آن و تأثیر این دو عامل بر روان انسان اشاره می کند. در پایان باید ذکر کرد، که معماران ایرانی، با بهره گیری از هنر و خلاقیت خود و با استفاده از نور و رنگ، آدمی را به آرامش، آن هم آرامشی فراتر از این دنیا سوق می دادند چراکه عالم پراست از نور و جمال خالق بی همتا و اگر در معماری معاصر از این الگوها و مفاهیم بهره ببریم، می توانیم به هویت، فرهنگ و باور اسلامی خود همراه با آرامشی مثال زدنی برسیم.

کلمات کلیدی: نور، رنگ، آرامش، معنویت، مساجد ایران، روان شناسی محیطی.

۱- مقدمه

مساجد به عنوان ساختارهای اجتماعی اسلام، همواره به نقش آفرینی چند منظوره در قرون گذشته پرداخته اند. گرایش مردم آزاد اندیش دنیا به مفاهیم عالیه اسلام از یکسو و ناکامی نظری و عملی تمدن مادی در برخی جهات از سوی دیگر، بر اهمیت و نقش مساجد در جامعه جهانی افزوده است [۱]. مساجد بعنوان اجتماعی ترین مکان حضور مسلمین، جایگاه تلاقی دین و هنر اسلامی می باشند. صرف نظر از زهد معنوی، این بناهای باشکوه در چشم هر بیننده "گالری هنر اسلامی" به شمار می آیند. بنابراین می توان مسجد را از آن حیث، جایگاه تجلی هنر و معماری اسلامی قلمداد کرد که هنرهای گوناگون بر روی هم، فضا و مکان خاصی را پدید می آورند، فضا و مکانی که برای ایجاد رابطه میان خدا و خلق او مناسب باشد و در عین شکوه و جلال، آراستگی و تزئین آن، ذهن انسان را به جای توجه به خداوند سبحان به خود مشغول نسازد [۲].

در هنر اسلامی نور یکی از مهمترین عناصری است که در کنار عناصر و اجزا دیگر مانند مصالح، رنگ، فرم، ساختار، و... قرار می‌گیرد. یکی از مهمترین ویژگی‌های نور آن است که حس حرکت، سکون، تحیر، معنویت، آرامش، پاکی را به آدمی منتقل می‌کند و باعث می‌شود تزئینات و زیبایی بنا بهتر خودنمایی کنند. نور واسطه‌ای جهانی است که نه تنها به جهان ما روشنایی می‌بخشد، بلکه هنر، علم، مذهب و فلسفه را فراسوی مرزهای زمینی و مکانی به هم پیوند می‌زند. پرده را از هر جایی از دایره‌های تمدن‌های مختلف کنار بزنید اثری از نور دیده می‌شود. نور کلیدی است در راستای حل نمودن رمزهای عالمی که در آن زندگی می‌کنیم. حقیقت عالم معنی خود را به زبان رمز و تمثیل بر ساکنان عالم خاکی متجلی می‌سازد و به هر ملت با زبانی مناسب با احوال و روحیات آنان سخن می‌گوید [۳].

خاصیت رنگ در معماری هرگز بر استاد کاران ماهر این سرزمین پوشیده نبوده است؛ آنان به خوبی دریافته بودند ذوق، که قوه درک جمالش می‌دانستند، کیفیت عاطفی مرموزی بود که با آن می‌شد قلب و روح را برانگیخت، کیفیتی درونی که نیازمند ضوابط عینی هم بود و این مهم به خوبی با به کارگیری درست از رنگ محقق می‌گشت [۴]. از سوی دیگر می‌توان بیان کرد که نور اشکال معماری را ظاهر می‌سازد و حتی می‌تواند فضاهایی را که خود به خود نسبت به فضاهای دیگر ترجیحی ندارند، امتیاز دهد و برخی فضاها را بر دیگر فضاها مرجح سازد [۵].

بنابراین در این پژوهش قصد داریم به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم:

- ۱) ارتباط نور و رنگ با یکدیگر چگونه است؟
- ۲) نور و رنگ چگونه باعث القا حس معنویت می‌شوند؟
- ۳) نور و رنگ چگونه باعث آرامش روانی می‌شود؟

۲- روش پژوهش

در این پژوهش که از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد در ابتدا با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای، دیدگاه نظریه پردازان و آیات قرآن کریم به مواردی همچون تعریف نور، جایگاه نور در قرآن، دیدگاه اندیشمندان نسبت به نور پرداخته ایم سپس با شناختی که از نور پیدا می‌کنیم به مبحث رنگ می‌پردازیم تا ارتباط این دو عامل مهم را در جهت القا حس معنویت در معماری مساجد بشناسیم.

۳- پیشینه پژوهش

نور، غیر مادی ترین عنصر محسوس طبیعت، همواره در معماری ایرانی وجود دارد و در واقع نشانه عالم والا و فضای معنوی است. در معماری سنتی نحوه نگاه به نور تحت تأثیر تفکر اسلامی به عالی ترین درجه خود می‌رسد و مظهر تقدس و عالم معنوی شناخته می‌شود. نور نشانی از حرکت به سمت حقیقت است که حالت فیزیکی و مادی ندارد و این موضوع در کنار عوامل دیگر مانند اقلیم و موقعیت قرارگیری یک بنا، و نحوه استفاده از نور، مطرح می‌شود. در معماری ایرانی این نور همیشه تعدیل شده دریافت می‌شود. نور و انعکاس رنگ ناشی از نور در معماری سنتی به منظور ایجاد فضاهای شاخص و دادن مفاهیم ویژه به کارآمدی مکان به کار رفته است. نتایج نشان می‌دهد که در مساجد سنتی، معماران با بهره‌گیری خلاقانه از نور، رنگ و کاهش ماده و سبک کردن آن، موفق به پدیدار ساختن مفهوم آرامش در بیننده می‌شوند که منظور از آرامش، آرامشی فراتر از آرامش دنیوی است [همان].

هنر ابداع مساجد ایرانی - اسلامی، به معماری پیش از اسلام باز می‌گردد. از نیایش در آتشکده‌ها تا مساجد چهارایوانی که اوج معماری مساجد هستند در زیبایی و ساختار فضایی بی نظیرند. در خلال عناصر تشکیل دهنده مسجد مثلا مناره که از نور گرفته شده است نور در معماری مسجد به منزله سیر از ظلمت به سوی روشنایی در عالم معنا می‌باشد، در طراحی معماری مسجد بسیار با اهمیت بوده و تمثیلی از روزنه امید به درگاه رحمت حق می‌باشد [۶].

روشنایی کالبدی است مادی برای بزرگترین نیروی صامتی که حواس انسان توان دریافت آن را دارد و می‌توان امید وار بود که نیروی رمز آلود خود را تا افق‌های آینده حفظ کند. منطقی به فکر نمی‌رسد که تصور کنیم اصلی ترین کاربرد آن تنها قابل رویت نمودن پدیده‌های مادی جهان باشد. بلکه به نظر می‌رسد که پیش از آن میلی بشری که نور همیشه نماد آن بوده است، اورا به دنبال

روشنایی می کشد، میل دستیابی به حقیقت در معماری آینده بی اعتنا یا کم التفات باشیم، آن هم در بنای خانه هایی که به اذن خداوند، برای ذکر نام او از بام تا شام، رفعت یافته است [۷] نور با عبور از سطوح شفاف و انعکاس می تواند تاثیر زیادی در حس فضایی گذاشته و به عنوان یکی از حیاتی ترین عناصر در معماری می باشد. استفاده گاه و بی گاه و غیره منتظره از نور باعث ایجاد فضای مکث و لایه لایه شدن فضای مساجد شده است [۸].

رنگ ها حاصل تجزیه نور می باشند. این در حالیست که عرفا در ساحت معنا از رنگ با این عنوان یاد نمی کنند؛ بلکه رنگ را عامل ظهور می دانند. هر رنگ دارای تمثیلی است و دارای رابطه ای با یکی از احوالات درونی انسان و روح او. رنگ سفید به معنی وجود تمام رنگ ها است، اما در ماده رنگ سفید به معنی نبود رنگ است. رنگ و نور در بروز و معنا یافتن معماری مساجد ایرانی از عناصر و ابزار انکارناشدنی می باشند و از گستردگی و بار معنایی بالایی برخوردارند، به طوری که در فضا سازی و القای حس معنوی و روحانی حاکم بر مساجد به صورت کاملاً مستقیم دخیل اند. بر همین اساس توجه به کاربردی درست و موجه از این ابزار در فضا سازی اماکن مذهبی که به طور کامل رویکردی معنوی و عرفانی دارند، اهمیت زیادی داشته و همانگونه که در این بنا شاهد آن بودیم، باید درست و دقیق اعمال شود [۹].

۴- نور

نور در فرهنگ دهخدا به معانی روشنایی، ضیا، سنا، فروغ، کیفیتی است که به وسیله حس بینایی درک می شود. تابندگی، جلوه، سو، قوه بینایی در چشم آمده است [۱۰] و در فرهنگ عمید به معانی روشنایی، فروز، روشنایی چراغ یا آفتاب و خلاف ظلمت بیان شده است [۱۱]. نور در نزد صفویان عبارت از وجود حق است به عبارت ظهور او فی نفسه و ظاهر نمودن، غیر را در علم و عین که شمس نامیده می شود [۱۲].

نور نشانه ای از حضور خدا و سر منشا همه مواهب و برکات مادی است و جدا شدن انسان از جهل، حرکت به سمت حقیقت است در اثر تابیدن نور الهی انسان به رشد و تکامل معنوی می رسد. نور، لطیف ترین موجود جهان ماده است در فرهنگ های کهن به عنوان شی ای قابل پرستش و مقدس بوده است. در ادیان مختلف نور، نشانه ای از اعتقادات قلبی است که هم به روشنی فضا کمک کرده و هم در فرد ایجاد نزدیکی و تعلق خاطر به محیطی که در آن هست می کند [۱۳].

بحث نور و رنگ در فرهنگ ایران به بخش قبل و بعد از اسلام تقسیم می شود و هریک در جایگاه خود، دارای ارزش، معنی و مفهوم بوده اند. در حکمت ایران باستان، از خداوند که همان اهورامزدا باشد، به منزله ی روشنی بیکران و از رنگ به عنوان اولین دختر نور یاد شده است. در دوره اسلامی نیز حکمتی که سهروردی در جهان اسلام بنیاد نهاد، مبتنی بر نور بود؛ بنابراین آرای حکمای اسلامی سبب شد تا هنر اسلامی عنصر نور را همواره به عنوان تمثیلی از جلوه الهی بکار گیرد. بعضی از محققان و نویسندگان، نور را نمادی عرفانی می دانند و به این معتقدند که معمار مسلمان می کوشد هر ماده ای را که به کار می گیرد و به آن شکل می دهد، ارزش و ارتعاش نور در آن اثر بگذارد [۱۴].

۵- نور در بینش قبل از اسلام

به جرات می توان گفت نور عامل ترین صفت حق و وجود او در ادیان و مذاهب بوده است، به گونه ای که در دین زرتشت روشنایی مظهر اهورا مزدا و تاریکی مظهر اهریمن است و در تورات موسی (ع)، یهوه خدای یهود در زبانه های آتش در کوه تور به پیامبر ظاهر می شود. در انجیل عیسی (ع) آمده است خدا نور مطلق است [۱۵]. ایرانیان از هر چه که تاریک و ظلمانی و تیره است نفرتی طبیعی داشته اند. از دیرباز پیروزی نور بر تاریکی اهریمن یکی از خصایص اصلی دین قدیم ایران بوده است [۱۶]. نور در فرهنگ پیش از اسلام نیز در بین ایرانیان از جایگاه ویژه ای برخوردار است به طوری که در حکمت ایران باستان از خداوند که همان اهورامزدا باشد به منزله روشنی بیکران و از رنگ به عنوان اولین دختر نور یاد شده است [۱۷].

۶- جایگاه نور در قرآن کریم

نور در قرآن ۴۳ بار و ظلمت ۲۳ بار در قرآن ذکر گردیده است و این دو کلمه ۱۱ بار در کنار هم آمده اند با معانی مختلف. برای نمونه گاه مساوی و معادل تورات و انجیل و معادل هدایت است و گاه نور و ظلمات، به معنای بینایی و کوری بکار رفته است. گاه مساوی با پیامبر (ص)، دین حق و راه راست و کتاب آسمانی و قرآن آمده است. گاه نیز به معنای اجر و پاداش بکار رفته و گاه منظور نوری است. نور در برخی آیات کنایه از ایمان و رهبر و راهنماست و ظلمات، کنایه از کفر و راه باطل و گمراهی است [۱۸].

۷- نور در معماری

اولین شرط برای هر نوع ادراک بینایی است و در تاریکی مطلق، فضا، فرم و رنگ قابل درک نمی باشد، سناریویی که معمار برای مطلوب ساختمان خود در روز و شب در نظر می گیرد در پیدایش حال و هوایی کلی حاکم بر بنا نقش دارد. حضور نور در معماری ایرانی پیامد بینشی عمیق و دانشی ویژه بوده که با عنایت به آن نور وارد فضا گردیده است، نور فراتر از کیفیت های آن دارای شاخصه هایی کیفی منحصر به فردی است که در معماری-اسلامی به شیوه هوشمندانه ایی از آن جهت انتقال مفاهیم معنوی استفاده شده است. نور به عنوان مبانی برآمد از تاریخ و فرهنگ ایرانی ریشه در آداب و سنن گذشته دارد و جایگاه ممتاز در هنر معماری داشته است و نحوه حضور نور در پویا نمودن معماری فضای ایرانی موثر است و آن را به عنوان یکی از ابزارهای فهم فضا می توان تلقی نمود. در معماری ایرانی دقت از سلسله مراتب نور و تاریکی جهت حرکت و هدایت از فضایی به فضای دیگر استفاده شده است. در این سلسله مراتب شدت نور و تاریکی در فضا است که می توان اهمیت آن ها را مشخص می کند. یکی از عوامل و مولفه های مهم در فضا سازی معنوی و روحانی مساجد می باشد، نور یکی از جنبه های معماری ایرانی و عنصر حکمت الهی به شمار می رود، تجلی جنبه های معنوی نور در جنبه های معنوی فیزیکی ساختمان اصلی ترین محور زیباشناسی معماری اسلامی در عرفان می باشد [۱۳].

۸- نور در معماری اسلامی

معماری اسلامی در ایران تأکید ویژه ای بر نور دارد. این معماری، همواره باز تابنده ی مکان مقدس، حیات و حضور نور است و بر روح آدمی تأثیر می گذارد. برای مثال، فضای درون مسجد، اساساً به نحوی ساخته شده است تا حضور خداوند را القا کند و فرد مؤمن از هر سو خود را در احاطه این حضور ببیند، که: والله من ورائهم محیط. حضور الهی در معماری اسلامی یا به صورت مساجد یک دست سپید و ساده نخستین که فقر و سادگی آنها یادآور غنی مطلق است جلوه گر می شود، یا در قالب نماها، طاق ها و گنبدهایی که ماهرانه رنگ آمیزی شده اند و در توان و هماهنگی خود، گویی تجلی وحدت در کثرت و بازگشت کثرت به وحدت را بازگو می کنند [۱۹]. در ایران به علت درخشندگی شدید اشعه آفتاب در اکثر پهنه این سرزمین و شفافیت هوا در مناطق مرتفع، تجربه نور و نیاز به زیستن در فضاهای روشن به عنوان جزئی از زندگی ایرانیان در سراسر تاریخ بوده است. نور عنصر برجسته معماری ایرانی است و نه بعنوان یک عنصر فیزیکی، بلکه به عنوان یک سمبل عقل الهی و سمبل وجود است. نور یک حضور روحانی است که در سختی ماده نفوذ کرده آن را تبدیل به یک صورت شریف می کند و آن را زیبا و شایسته می سازد که محل استقرار روان انسانی باشد که جوهر او نیز ریشه در عالم نور دارد، عالمی که جز عالم روح نیست حجم فضا در نورپردازی معماری ایرانی، اسلامی حائز اهمیت است. در این حجم فضایی و پوشش غیر هم سطح، انعکاس منابع نور بر سطوح با رنگ های یکسان، طیف های رنگین با سایه روشن های گوناگون ایجاد می کند و فضا و محیط را با درجات رنگین متکثیر از سیر تا روشن تالو و جلوه هایی بی انتها می نمایاند و از هر زاویه دیدی، این جلوه گری ظهوری نو می یابد. نور پردازی در شبستان مسجد، در خدمت فضا سازی طراحی شده به گونه ای که به ایجاد سایه روشن در مناظر دید انسانی کمک شایانی می کند [۱].

در فضاهای معماری ایرانی به دقت از سلسله مراتب نور و تاریکی در جهت حرکت و هدایت از فضایی به فضای دیگر استفاده شده است. در این سلسله مراتب، شدت نور و تاریکی در فضاهاست، که میزان اهمیت آنها را مشخص می کند. در الگوی اصلی معماری سنتی ایران، در خانه ها، مساجد و بیشتر فضاهای عمومی دیگر، می توان دید که نور به طور محسوس جایگاه ویژه ای دارد. برای

مثال خانه مسکونی را در نظر می‌گیریم. پس از ورود به آن و مکث در هشتی خانه، از فضاهای کم نور و نسبتاً تاریک (که بیشتر آنها فضاهایی حرکتی و مکث هستند و به وسیله شعاع‌های نوری تابیده شده از کنار یا از بالا هدایت می‌شوند به حیاط که قلب بنا و پر نورترین فضا است، می‌رسیم. در طول مسیر حرکتی، ورود نور از طریق روزن‌ها به فضای داخلی بسیار حساب شده است. همچنین بازشوها و روزن‌ها به نحوی است که عبور نور، سطح محدودی از پوسته فضای داخلی را به خود اختصاص می‌دهد، که از طریق شعاع‌های نورانی ورود نور به فضای درون مشخص می‌شود و در تقابل با فضای غالب تاریکی داخل، اثر نور با اهمیت و پر رنگ‌تر جلوه می‌کند. نمای بیرونی ساختمان به علت درونگرا بودن خانه‌های ایرانی، هیچ ارتباط بصری و روزنی با داخل بنا ندارد؛ ولی در عوض ورودی‌های آنها که در ضمن شاخص طبقاتی صاحب خانه است، دارای سایه روشن‌هایی است که دعوت‌کننده‌اند. به طور کلی ورودی‌ها در معماری ایرانی از عناصر مهم آن به شمار می‌آیند و هر کدام از انواع آنها ارتباط خاصی با فضای بیرونی منزل (گذر و رهگذران) به وجود می‌آورد. نور طبیعی در بناهای سنتی همواره جهت‌دهنده است و از جهت خاصی وارد فضاها می‌شود [۲۰].

در معماری گذشته ایران بنا و نور را در نقش جسم و روح می‌توان دید که به هم وابسته‌اند. یکی برای حضور مادی و دیگری برای حضور معنوی. این همان اندیشه و بینشی است که معماری گذشته ما را جاودان نموده است. چنان‌که دو عامل با هم یکی شده‌اند که نمی‌توان مرزی برای آن قائل شد. تا آنجا که اگر این دو عامل را از هم جدا نموده و فقط به کالبد نگاه شود معماری به وجود می‌آید که نمی‌توان هویتی برای آن قائل شد همچون معماری امروز. دانستن نقش نور طبیعی در معماری گذشته گامی است برای اتصال دادن نقش نور طبیعی به معماری امروز. در اثر تابیده شدن نور الهی به درون کالبد مادی، یعنی جایگاه نفس آدمی است که انسان به رشد و تکامل معنوی می‌رسد. در نتیجه برای نمایش این تمثیل در معماری اغلب بناهای مذهبی نور به عنوان عنصری بارز و مستقل از سایر عناصر و مفاهیم به کار رفته در ساختمان به کار گرفته می‌شود به گونه‌ای که شعاع‌های آن به طور واضح در داخل کالبد مادی و تاریک حجم قابل مشاهده است [۲۱].

نور به شکل کاربردی در معماری، مقوله‌های بسیاری را به میان می‌آورد. چگونگی تابش نور بر حجم‌ها و سطح‌های برونی بناها می‌تواند بر تعریف شکل اثر گذارد و نمایانگر مفهوم‌هایی چون حرکت، تضاد و تقارن شود. علاوه بر این مقوله میزان و رنگ نور تابیده شده، خود تأثیر بسزایی در حس فضا و ارزش فضایی بناها دارد [۲۲]. با نور میتوان بین فضاها تمایز ایجاد کرد و حتی آنها را ترکیب کرد [۲۳]. معمار چگونگی تابش نور بر سطح‌ها و حجم‌ها را تعیین می‌کند تا مفاهیمی ناب و نوظهور را به میدان تجربه‌های فردی آدمیان بیاورد. نور طبیعی عاملی است بی‌ثبات یعنی بر حسب زمان، روز و موقع سال و نیز وضع هوا تغییر می‌کند. با تغییر نور ادراک ما از محیط و به ناچار از یک ساختمان نیز تغییر می‌کند [۲۲].

هانری کربن این نور را همان هاله‌ای می‌داند که در پیرامون کائنات و موجودات، متعلق به عالم نور و اشراق موجود است نوری که بر گرد مخلوقات اهورامزدا هاله افکنده است همچنین این همان نور ساطع از عالم قدس است که اکسیر معرفت و قدرت و فضیلت تلقی می‌شود و سرچشمه این انوار که سهرودی از آن‌ها سخن می‌گوید به طور قطع همان امری است که به نحو خاص و مختص در اصطلاح خره بنا بر آیین مزدیسنا مندرج است. همچنان که ذکر شد حضور این معنا در فرهنگ ایرانی، هاله نورانی یاد شده را اصلی‌ترین مشخصه قدیسین و اولیا در نگارگری ایرانی از یک سو و نقوش هندسی انتزاعی سوی دیگر قرار داد. شاید اولین نمونه از حضور نسخه‌ای از رساله خطی منسوب به جالینوس انسانی نورانی و هاله نورانی اش در نگارگری ایرانی مربوط به مکتب نگارگری سلجوقی است که تمامی شخصیت‌های موجود در تصویر، دارای هاله‌ای نورانی‌اند. شباهت فوق‌العاده مفهوم نوردر فرهنگ زرتشتی با فرهنگ اسلامی، هاله نوری (که اینک به صورت شعله‌ای فروزان در آمده بود) را در اطراف صورت پیامبران و اولیا قرار داد نمونه آن تصویر ابراهیم در میان آتش مربوط به مکتب شیراز یا فرار یوسف از زلیخا اثر کمالچ الدین بهزاد [۲۴]. بنابراین، هنر ایرانی - اسلامی که در سابقه تاریخی خود در علم و عرفان، صاحب چنین منابع و مراجعی بوده است، عجیب نیست اگر جهانی را به تحسین و تمجید وامی‌دارد و روح را در هزار توی اسرار درونی خود به مساعی عارفانه بر می‌انگیزد هدف اصلی در هنر اسلامی

متجلی کردن انوار ذات حق تعالی بر پهنه هستی است و چه کارآماده ای در این راستا بهتر از نور و رنگ که در منابع شریعت اسلام به خوبی تشریح شده است و به وسیله عارفان و متفکران اسلامی به زیبایی تبیین شده اند [۲۵].

۹- مسجد

یکی از مهمترین مکان ها در معماری اسلامی، مسجد است. مساجد با توجه به عملکردهایی که در طول تاریخ داشته اند همواره مورد توجه بوده اند. با توجه به سیره ائمه اطهار علیهم السلام مساجد مکانی برای حل مشکلات، عبادت، کمک و تعاون است. نخستین مسجد که توسط نبی گرامی اسلام در مدینه بنا شد محلی جهت اتحاد قبایل و عبادت و غیره آنها شد. اسلام به عنوان دینی تعالی بخش و فراهم آورنده کمال انسانی خود را مطرح کرد. بنابراین آنچه که از هنر و معماری متصف به آن بروز و ظهور دارد، می باید در برگزیده این مفاهیم باشد. صفات فعل الهی (یا اصول حاکم بر فعل و خلق الهی) از اصلی ترین صفاتی هستند که می توانند به عنوان صفات معماری اسلامی مطرح شوند. توضیح اینکه از یک سو بر افعال انسان بنا بر باورها و الگوهای اصلی که برای خویش انتخاب می کند، اصول و صفاتی مترتب است، و از سوی دیگر بنا به تعالیم اسلامی، انسان خلیفه خداوند در زمین است و با یک مقایسه ساده می توان اینگونه نتیجه گیری کرد که اعمال انسانی بایستی به صفات فعل الهی متصف باشند و در جهت متجلی ساختن آن صفات شکل بگیرند تا شرط امانتداری در خلافت رعایت گردد؛ و نه تنها با فعالیت های انسان خدشه ای به هماهنگی و تعادل موجود در عالم وجود و طبیعت وارد نیاید، که فراتر از آن امکان تکامل موجودات (و عالی تر از آن گرایش مواد به سمت تجرد) در اثر فعالیتهای انسانی نیز فراهم آید [۲۶].

خانه پیامبر در کنار مسجد و نیز خانه های صحابه در پیرامون آن شکل و ماهیت مدینه را دگرگون کرد. اهمیت برپایی مسجد تا آنجا است که در قرآن کریم عمارت کنندگان آن ستوده شده اند و حضرت رسول نیز بلافاصله پس از مهاجرت به مدینه به بزرگترین و مهمترین کار، یعنی ساخت مسجد دست زد. این امر اهمیت و ضرورت چنین اقدامی را روشن تر می سازد و نخستین کار پیامبر پس از ورود به قبا ساختن مسجد قبا و پس از ورود به یثرب ساختن مسجد النبی بود [۲۷].

توجه به کارکردهای انضمامی مسجد که پیامبر نیز در ساخت مسجد با توجه به بستر زمانی و مکانی مدنظر داشتند تا جوابگوی نیازهای مسلمین در زمینه های مختلف باشد نباید مورد غفلت قرار گیرد. "جایی که در همان آغاز تأسیس شد، تبدیل به مرکز فرمان جامعه در حال رشد مسلمانان گردید. این مکان غیر از عبادت کارکردهای متنوعی چون محل شورا، قضاوت، تقسیم بیت المال، مداوا کردن مجروحان جنگ، ملاقات با گروهها و وفود، عقد پیمان های سیاسی و اقتصادی نیز داشت و به عبارتی دارالحکومه مسلمانان بود [۲۷]."

۱۰- رابطه بین معماری و مسجد

ساخت مسجدی که از منظر حقیقت اسلام واجد ارزش باشد کاری سهل و ممتنع است. با این وجود اهتمام به دستیابی فهمی عمیق از مسجد و کارکرد آن برای جامعه اسلامی دارای اهمیت می باشد. آنچه که باید مدنظر قرار گیرد رسیدن به شناخت خداوند از رهگذر قرآن و سنت و به کارگیری همین شناخت در امر معماری مسجد است [۲۸].

معمار مسلمان همواره می کوشد در قالب فرمی متعادل، در عین تنوع و پویایی، دورنمایی از مبانی فکری و اعتقادی را به تصویر بکشد؛ بستر ادراک و تأویل مفاهیم فرازمینی و آنچه نیاز معنوی انسان است را در ساختار فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی و معنوی فراهم آورد و انسان مطرود و بیگانه را به منزلگه مقصود برساند [۲۹].

معماری مسلمانان با الهام گیری از مبانی و تفکرات اسلامی که هر نقش و نگاری را مظهر اسمی از اسماء الله میداند با چنین تفکری به صورت و دیوار حقیقت و مواد صالح در ورای عوارض و ظواهر میپردازد، او هنرمندی است که با این نظر عالم را مظهري از محسوسات میداند که هرچه زیبایی و کمال است متعلق به آفریدگار است و بدین صورت سعی می نماید در همین راستا حرکت کند و احراز هندسه و طرحهای هندسی را برای رجوع به خداگرایی استفاده میکند، خلاصه همه چیز برای ایجاد فضای روحانی بسیج می شود [۳۰].

۱۱- نور در مساجد

مساجد اسلامی ایران به شیوه‌های طراحی شده اند که معماری خاصی را در مقابل نور دارند. تعیین موقعیت مساجد از جنبه‌های زیبایی شناختی و کارکردی مهم بوده است. نشان دادن غروب و طلوع آفتاب برای یادآوری زمان نماز از کارکردهای روشنی روز بود. با استفاده از فضاهای باز و روزنه‌های اطراف گنبد‌های مساجد یا با استفاده از کاشی‌های بازتابنده در داخل و خارج، میزان نفوذ استقرار روان انسانی باشد که جوهر او نیز ریشه در عالم نور دارد، عالمی که جز عالم روح نیست [۳۱].

نور به عنوان مظهر وجود در فضای مسجد افشانده می‌شود تا تبیین کننده هندسه آیینی آن باشد. حجم فضا در نورپردازی معماری ایرانی اسلامی حائز اهمیت است. در این حجم فضایی و پوشش غیر هم سطح، انعکاس منابع نور بر سطوح با رنگ‌های یکسان، طیف‌های رنگین با سایه روشن‌های گوناگون ایجاد میکند و فضا و محیط را با درجات رنگین‌تر از سیر تا روشنی تالاب و جلوه‌هایی بی‌انتهای می‌نمایاند و از هر زاویه دیدی، این جلوه‌گری ظهوری نو می‌یابد. نورپردازی در شبستان مسجد، در خدمت فضا سازی طراحی شده به گونه‌ای که به ایجاد سایه روشن در مناظر دید انسانی کمک شایانی می‌کند [۳۲].

توالی نور و تاریکی ابزاری است مستعد برای بالفعل در آوردن ترتیب فضایی در مسجلی که ما باید تکراری از نقاط روشن و تاریک را در فضا داشته باشد، بخش‌های روشن پر انرژی، جذاب و در حال انبساط به ما نزدیک می‌شوند؛ و بالعکس نقاط تیره ساکت و خالی از انرژی در آرامشی خواب‌آلود منقبض می‌شوند. اما وجود هر بخش تاریک عطش ما را برای ورود به بخش روشن بعدی زیادتر می‌کند. معمار به توالی فضاها نه فقط به چشم رسته‌ای از رویدادهای فضایی بلکه به مثابه‌های نورپردازی‌های مختلف می‌نگرد، با تغییر نور، ساختمان ساکن و پای در بند زنده می‌شود، نور طبیعی خاصیت حرکت، متفاوت بود و توالی و دگرگونی در لحظات را ذاتا در خود دارد که باعث حرکت و تغییر حالت در ساعات مختلف می‌شود. در نظریه‌ی فضای هستی‌شولتز، اساسی‌ترین بخش بحث رابطه انسان و ادراک محیط، نحوه‌ی نگرش انسان به محیط اطرافش است. بر این اساس است که معیارهای دیدن فضای هستی و معماری مطرح گردیده و بخش‌های دیگر کار سازماندهی می‌شود. شولتز این روابط را تقارن، تفارق، توالی، ترادف، ترتیب درون و برون و تداوم می‌نامد [۳۳]. نور با عبور از سطوح شفاف و انعکاس می‌تواند تاثیر زیادی در حس فضایی گذاشته و به عنوان یکی از حیاتی‌ترین عناصر در معماری می‌باشد. استفاده‌ی گاه و بی‌گاه و غیرمنتظره از نور باعث ایجاد فضای روحانی در مساجد شده است [۳۴].

جدول ۱- اهداف به کارگیری نور در مساجد، منبع: نویسندگان

ردیف	دیدگاه
۱	نور به عنوان منبع روشنایی در اماکن مذهبی از جمله مساجد، با درجاتی از قوی‌ترین طیف تا ضعیف‌ترین، همواره مورد توجه قرار گرفته و به کار رفته است. گرمایش طبیعی بر اساس عنصر طبیعی نور از دیگر موارد کاربرد این عنصر در مساجد است (محمدپارزاده و یغمایی، ۱۳۸۴).
۲	معماران مساجد همواره کوشیده‌اند جمال حق را که برترین زیبایی‌هاست به عنوان مقدس‌ترین مکان جلوه‌گر کنند و نور که تداعی کننده انوار حقیقت، رحمت و معنویت الهی است، بهترین عنصر برای تداعی این زیبایی‌ها است [۸].
۳	شفافیت و بازتاب نور چون روح، همواره جذابیت و زیبایی خاصی به کالبد خشک و صلب معماری بخشیده است این جذابیت با ارزش‌های معنوی در هم آمیخته و لطافت‌های فضای عرفانی را دوچندان می‌سازد [۳۵].
۴	نور عاملی مهم در جهت نمایش بهتر رنگ‌ها و تزئینات به کاررفته در بنا و آرامش بخش روحی برای آدمی در محیط است [۳۶].

۱۲- رنگ در هنر ایران

رنگ در هنر ایران جایگاه ویژه‌ای نیز دارد. هنرمندان ایرانی از ابتدا در انتخاب رنگ در بناها دقت و ظرافت زیادی نیز داشتند و رنگ‌ها را آگاهانه انتخاب و به کار می‌بردند. هنرمندان ایرانی با توجه به مهارت خود رنگ‌هایی ابداعی خلق می‌کردند و استفاده می‌کردند و گاهی ترکیب رنگ‌ها و... به بناها جلوه‌ای زیبا داده است. ایرانیان از رنگ‌ها علاوه بر اینکه در معماری استفاده می‌کردند در دیگر هنرها از جمله نگارگری، سفال‌گری و... هم بهره‌می‌بردند که این نشان از ذوق و سلیقه و تمدن هنری ایرانیان است. ایرانی‌ها از زمان بسیار کهن، پیوسته به رنگ‌های روشن و درخشان توجه و علاقه داشتند و گرایش آنها به رنگ‌های روشن و زیبا باعث زیبایی آثار ایرانی گردیده است. رنگ آبی از رنگ‌هایی است که در هنر ایران، به طور کلی در همه شئون زندگی

ایرانی، جلوه گر است و مردم سرزمین ما به کار بردن رنگ آبی و گروه رنگ های وابسته بدان علاقه زیادی داشته اند. پیداست که گذشته از تاثیر آسمان آبی ایران در بکار گرفتن رنگ آبی، هنرمندان ایرانی به جنبه های روانی رنگ ها، از جمله رنگ آبی، آگاهی کامل داشته می دانستند که آبی رنگی است آرامش بخش [۳۷].

۱۳- رنگ در معماری اسلامی

تاثیر رنگ در معماری اسلامی، انکار ناشدنی است و از اهمیت و گستردگی معنایی زیادی برخوردار است و یکی از عوامل و مولفه های مهم در فضا سازی معنوی و روحانی مسجد می باشد. رنگ ها علاوه بر آثار و ابعاد عرفانی از نظر روحی و روانی نیز اثر داشته و سبب نشاط و یا خمودگی می گردد. رنگ ها در روان انسان، حالتی متناظر با واقعیت کیفی و سمبلیک شان ایجاد می کند. رنگ و هارمونی آن که البته همنشین بی بدیل نور است در همه هنر های ایرانی و اسلامی، نقشی تعیین کننده دارد. در هنر اسلامی ایرانی، از رنگ ها بصورت خردمندانه ای استفاده می شود و این استفاده با آگاهی از معنای سمبلیکی هر رنگ و واکنش کلی ایجاد شده در روان انسان در برابر حضور یک ترکیب یا هارمونی از رنگ ها همراه می باشد. استفاده سنتی از رنگ ها بیشتر با هدف یادآوری واقعیت آسمانی اشیاء همراه است. در این معنا، رنگ ها یکی از عناصری هستند که معنای سمبلیکی آن ها باید به نحوی در نظر گرفته شوند و این راهی است که بدان وسیله می توان معنای درونی معماری و هنر اسلامی را درک نمود. حسین نصر در کتاب "ایران پل فیروزه" در رابطه با تاثیر رنگ چنین می نویسد: «رنگ ها در هنر جنبه کیمیایی دارند و آمیختن آن ها خود یک هنر مشابه به کیمیاگری است. هر رنگ دارای تمثیلی است خاص خودش و نیز هر رنگ، دارای رابطه ای با یکی از احوالات درونی انسان و روح است» [۹].

در سنت اسلامی، رنگ اصولاً از دیدگاهی ما بعدالطبیعی در نظر گرفته می شود، چیزی که ناظر بر دوگانگی نور و ظلمت در حد امکانات همیشگی مضمدر در عالم مثل (یا اعیان ثابت) است. عالم رنگ خالی از تضاد نمی تواند باشد. در فرایند تعین از اول به آخر بود که جهان ظاهر گردانده شد و تنها با بازگشت از آخر به اول آدمی قادر به یافتن باطن است. رنگ، در حد تجسمی از بیرنگ، به مدد همین روشنی اش وسیله های می گردد برای انسان سنتی تا به مقام جمع رسد [۳۸]. روانشناسی رنگ در معماری از اهمیت به سزایی برخوردار است؛ چرا که رنگ ها با تأثیر بر روح و روان آدمی، موجب تغییر رفتار وی می شوند و این تغییر نه تنها به تحول در خصوصیات و شخصیت افراد منجر می شود، بلکه فعالیت و عملکرد فرد را نیز در محیطی خاص متأثر می سازد [۳۹]. ولی این ویژگی در معماری اسلامی مصداق نمی یابد؛ چرا که حتی در بی رنگترین شرایط هم شیوه های آجرکاری و آجرچینی و نحوه تابش نور خورشید تولید سایه های رنگین میکند و نوعی رنگ را به وجود می آورد. جدایی ناپذیری رنگ از شکل و این حقیقت که رنگ جزء طبیعی و لاینفک زندگی، معماری و هنر است، گاه سبب پذیرش معانی متفاوت برای رنگ در معانی مختلف شده است. ولی در هر صورت، در تمامی دوره های تاریخ و در همه نقاط جغرافیایی، رنگ چه در مکان داخلی و چه خارجی با اصول معینی استفاده شده است.

۱۴- نظام های رنگی در معماری سنتی ایران

۱۴-۱- هفت رنگ

از نگاه سنتی رنگ متشکل از هفت رنگ است. گروه سه رنگه اول: سفید و سیاه و سندل فام (رنگ خاکی، تهی از رنگ، رنگ زمین) مکمل گروه چهار رنگه دوم: یعنی سرخ، زرد، سبز و آبی است. مجموع این هفت رنگ اساس درک نظام سنتی رنگ است [۴۰].

۱۴-۲- نظام سه رنگه

سفید نهایت یکپارچگی همه رنگ هاست، پاک و بی آلاش. در حالت نا مطهر خویش، رنگ نور محض است پیش از تجزیه و پیش از آنکه یکی خود بسیار گردد. نور که از لحاظ نمادین سفید تلقی می شود، از خورشید نازل می شود و نماد توحید است. سیاه

فناوی خویشتن است و لازمه جمع ستر کعبه است، سر وجود، نور جلال و رنگ حق. سندل فام، ناد آدمی است به اجمال و زمین است به تفصیل، جسم نزد صنعتگر، سطح خشتی نزد هندسه دان و کف از برای مهندس معمار.

۱۴-۳- نظام چهار رنگ

چهار در حد عدد و در حد مربع در هندسه، بازتابی از نقشبندی تصویری نفس کل است که به گونه ای صفات فاعلی طبیعت (گرم، سرد، تر، خشک) و کیفیات انفعالی ماده (آتش، آب، هوا، خاک) ظاهر گشته است. از جمله بازتاب های ثانوی این نظام عبارتند از چهار ربع روز، چهار فصل، بهره های چهار گانه زندگانی این جهانی آدمی. رنگهای اولیه سرخ، زرد، سبز، آبی به چشم می آیند این چهار رنگ طبایع اربعه و با چهار عنصر اصلی (ارکان اربعه) همخوانی دارند. طبیعت عامل فعالی در قبال ماده، دائر کننده خلقت دنیوی است و نواخت های ظاهر و باطن تمامی هستی را تعیین می بخشد. آدمی از طریق نظام چهارگانه همخوانی های محسوسی با جنبه های گوناگون این نیروهای جبلی طبیعت برقرار می کند که پیوسته در طلب حالت تعادلی متمایل با حالت ازلی انتظام خود است.

۱۵- بررسی مفهومی رنگ ها

از آنجا که هر رنگ دارای مفهوم و بار روانی جدا و مشخصی است و بر روان انسان تاثیر می گذارد، در ادامه به بررسی بار مفهومی تعدادی از رنگ هایی که بیشتر در بناهای اسلامی از جمله مساجد استفاده شده می پردازیم.

جدول ۲- بار مفهومی رنگ ها

نام رنگ	بار مفهومی رنگ
قرمز	رنگی سراسر از شور و هیجان و محرک، این رنگ در جایی که استفاده می شود، کانون توجه قرار می گیرد
زرد	این رنگ، نشان از گرما و حرارت و عطش دارد، برگرفته از خورشید تابان و نماد جاودانگی و درخشندگی است.
آبی	سوق دهنده آدمی به جهانی دیگر، دعوت کننده به تفکر و تأمل در دنیای پیرامون و جهان دیگر، این رنگ نماد آرامش است و راهنما به جهان بالا، برگرفته از آسمان زیبا
سفید	رنگ سفید مانند نور خورشید تابان ترکیبی از چندین رنگ است، این رنگ نماد پاکی، صافی، زلالی است و در مقابل ظلمت و پلیدی و تیرگی است.
سیاه	نماد ظلمت، ترس، وحشت، نشانگر قدرت است، از این رنگ در بناهای ایرانی - اسلامی کم استفاده شده است
سبز	این رنگ زیبا برگرفته از طبیعت می باشد، سبز نماد طراوت و زندگی است، این رنگ فنا ناپذیری و جاودانگی می بخشد.
فیروزه ای	فیروزه ای رنگی مفرح است، این رنگ از آبی کم رنگ تر است ولی همچنان آرامش آبی را در خود دارد.
نخودی	این رنگ ترکیبی از زرد و سفید است بنابراین هم گرما و حرارت زرد را دارد و هم پاکی و نجابت سفید را.
نیلی	نیلی حالت روحانی، عقل گرایی، خود بستندگی را دارا می باشد، نیلی آدمی را به تفکر در عالم دعوت می کند.

۱۶- تاثیر رنگ در ایجا فضا

تاثیر رنگ در معماری اسلامی، انکار ناشدنی است و از اهمیت و گستردگی معنایی زیادی برخوردار است و یکی از عوامل و مولفه های مهم در فضا سازی معنوی و روحانی مسجد می باشد. رنگ ها علاوه بر آثار و ابعاد عرفانی از نظر روحی و روانی نیز اثر داشته و سبب نشاط و یا خمودگی می گردد. رنگ در روان انسان، حالتی متناظر با واقعیت کیفی و سمبلی کشان ایجاد می کند. رنگ و هارمونی آن که البته همنشین بی بدیل نور است در همه هنر های ایرانی و اسلامی، نقشی تعیین کننده دارد. در هنر اسلامی ایرانی، از رنگ ها به صورت خردمندانه ای استفاده می شود و این استفاده با آگاهی از معنای سمبلیکی هر رنگ و واکنش کلی ایجاد شده در روان انسان در برابر حضور یک ترکیب یا هارمونی از رنگ ها همراه می باشد. استفاده سنتی از رنگ ها بیشتر با هدف یادآوری واقعیت آسمانی اشیاء همراه است. در این معنا، رنگها یکی از عناصری هستند که معنای سمبلیکی آن ها باید به نحوی در نظر گرفته شوند و این راهی است که بدان وسیله می توان معنای درونی معماری و هنر اسلامی را درک نمود. حسین نصر در کتاب ایران پل فیروزه در رابطه با تاثیر رنگ چنین می نویسد: «رنگ ها در هنر جنبه کیمیایی دارند و آمیختن آنها خود یک هنر مشابه به کیمیگری است. هر رنگ دارای تمثیلی است خاص خودش و نیز هر رنگ، دارای رابطه ای با یکی از احوالات درونی انسان و روح است» [۳۲].

۱۷- نور و رنگ در مساجد و اماکن مقدس

از آنجا که در سرزمین های اسلامی مسجد پایگاه اجتماعی مذهب مسلمانان و پناهگاهی برای زندگی پرآشوب شهر به شمار می آمد، به تزئین آن توجه خاصی شده است و می توان گفت اولین جایگاه تجلی هنر اسلامی مسجد بوده است. نگرش به نور و رنگ در معماری مساجد نگرشی عارفانه به توحید است. ذات اقدس احدیت نور مطلق است. نوری است که ظلمت مقابل ندارد، اوست نور همه جهان، نور آسمان نور زمین، الله نور السموات والارض در معماری مساجد، کاشی کاری ها، نقش برجسته ها و شبکه های پنجره ها واسلیمی ها، گچ کاری ها و نور و تاریکی های گاه بی گاه نیز نگرشی بدین موضوع است. رنگ در ماهیت های مختلف در فرهنگ و تمدن اسلامی دارای ارزش های مادی و معنوی و عرفانی داشته، در عالم تصوف نیز همواره رنگ خرجه ها دارای درجه بندی معنی دار و خاص بوده است [۴۱].

۱۸- نور و رنگ از دیدگاه اندیشمندان اسلامی

ابن عربی پدر عرفان اسلامی، نور را رمزی از وجود می داند. این نور از میان شیشه های رنگین گذشته و رنگ های گوناگونی بر روی آینه عدم که اعیان ممکنات باشد، منعکس می سازد، یعنی باعث پیدایش تکثرات از وحدت وجود که نور الانوار است می گردد. وی جهان بینی عرفانی و برهانی لطیفی در جهان اسلام بنیاد نهاد که مهم ترین تاثیرش را به دلیل بنیادهای عرفانی و زیبایی شناختی در هنر برجای گذاشت [۲۴].

امام محمد غزالی اعتقاد دارد نور در وضع نخست نزد عوام، در وضع دوم نزد خواص و در وضع سوم نزد خواص الخواص شناخته می شود. از دیدگاه او خداوند نور اول قائم بالذات و منبع تمام نورهاست، و به این دلیل که سراسر زمین و آسمان ها را انوار (حسی و عقلی) فراگرفته است، عالم همه مظهر اوست.

عرفان نور را عقل نامیدند و گاهی عشق. گاهی قسمتی از عقل را نور نامیدند و گاه خالق را نور دانستند و آن را نورالانوار نامیدند؛ اما مفهوم و معنای انسان نورانی چیزی است که می تواند از این تعاریف ما را به مفهوم هنر و بالاحص هنر ایرانی برساند. به تعبیر هانری کربن در عرفان ایرانی رنگ تبدیل به شاخصی می گردد؛ برای عارف مقام نورانی عرفانی خویش را به داوری گیرد و فراسوی زمان است و تنها عالم رنگ ملاحظه را نیز می گوید؛ جهت دهنده سیر و سلوک اوست [۳۸].

رنگ محصول تجزیه نور است و اگر نور را در حالت تجزیه نشده اش نماد وجود مطلق (وحدت) بدانیم؛ نیز می تواند نماد تعینات وجود مطلق (کثرت) باشد. در بیان نقاشان ایرانی رنگ همان نور است و هنرمند می کوشد به وسیله رنگها و آشنا شدن با عوالم ملکوت پیوند پیدا کند. معمار ایرانی نیز همین جهان نورانی را در آرایش مساجد دوره صفوی و در رنگهای شاداب و روشن کاشی های لعابی، که همچون کانی های بلورین اند به جلوه گذاشته است [۴۲].

۱۹- نتیجه گیری

همان طور که در این پژوهش بررسی شد، نور و رنگ دو عامل القاء حس آرامش و موثر در دریافت حس معنویت در انسان می باشند. همان طور که نور باعث روشنایی دنیای برون می شود، به همان گونه هم روشنی بخش دنیای درون انسان است به دیگر سخن نور هم معمار درون است و هم معمار برون.

نور در معماری اسلامی علاوه بر بعد مذهبی، کارکردی دو سویه دارد. دیگر عناصر تزئینی را مشخص می کرد و نقوش از آن سایه می گرفتند. عناصر معماری در بناهای اسلامی و مواد تزئین آن طوری شکل می گرفت که نور را منعکس، منکسر و منتقل می کرد. در بناها از کف براق و درخشنده و سطوح دیوارها برای شکار نور استفاده می شد و استفاده از نور باعث طراوت و درخشندگی فضاها و معماری شده و در نتیجه در ادراک انسان از محیط نقش موثرتری دارد. توجه به چگونگی استفاده از عناصر طبیعی مخصوصا نور در معماری امروز وجود عناصر طبیعی که نشان دهنده رمزا و نماد هایی از طرف خداوند است و بهره گیری آنها که دارای معانی زیاد و متناسب با فرهنگ ایران است تاثیر قابل توجهی در زندگی انسان را دارد.

رنگ و نور در بروز و معنا یافتن معماری مساجد ایرانی از عناصر و ابزار انکارناشدنی می باشند و از گستردگی و بار معنایی بالایی برخوردارند، به طوریکه در فضا سازی و القای حس معنوی و روحانی حاکم بر مساجد به صورت کاملاً مستقیم دخیل اند. بر همین اساس توجه به کاربردی درست و موجه از این ابزار در فضا سازی اماکن مذهبی که به طور کامل رویکردی معنوی و عرفانی دارند، اهمیت زیادی داشته و همانگونه که در این بنا شاهد آن بودیم، باید درست و دقیق اعمال شود. [۹]. به کارگیری و تاثیر نور و رنگ در این دو مساجد باعث شفاف سازی و القای حالت عرفانی و ملکوتی در روح بنا شده است؛ آدمی به شوق وصل می کوشد و در رنگ، نور، طرح و نقش خویشتن خویش را می یابد. بنابراین رنگ را میتوان وابسته به وجود روشنایی و نور دانست. تاثیر نور و رنگ در روان شناسی محیط، آدمی را در درک بهتری از روابط متقابل انسان و محیط اطراف کمک می کند و محیط نقش اساسی را در شکل گیری احساس، ارزشها و توانمند ساختن افراد و گروه های مختلف ایفا می کند. در واقع معماران در مساجد سنتی، با بهره گیری خلاقانه از نور، رنگ و کاهش ماده و سبک کردن آن، موفق به پدیدار ساختن مفهوم آرامش در بیننده میشوند که منظور از آرامش، آرامشی فراتر از آرامش دنیوی است. این میراثی است که گذشتگان ما بدان دست یافته بودند و به ما انتقال یافته است [۳۲].

۲۰- مراجع

- ۱- موظف رستمی، م. (۱۳۸۱) آیین مسجد. انتشارات گویه.
- ۲- رضایی، ع. (۱۳۸۲) جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی، موسسه ی فرهنگی ثقلین
- ۳- منصوری، ر، احمدی، س، (۱۳۹۴) تاثیر نور بر معماری مذهبی (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)، اولین کنفرانس سالانه پژوهش های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، ایران
- ۴- نجیب اغلو، گلرو، (۱۳۸۹) هندسه و تزئین در معماری اسلامی (طومار توپکایی)، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، انتشارات روزنه، تهران
- ۵- حائری، م (۱۳۷۸) شناخت شناسی معماری ایران، مجله معماری و شهرسازی، ص ۵۱- ۵۰
- ۶- خجسته پور، آ، (۱۳۸۹) زیباشناسی نور در معماری اسلامی، مجله ی معماری و فرهنگ
- ۷- رضوی، ن، (۱۳۸۰) معماری مسجد، موسیقی نور، مجموعه مقالات دومین همایش معماری مسجد. تهران: نشر دانشگاه هنر
- ۸- ستاری ساربانقلی، ح. (۱۳۸۰) تجلی عرفان نور و رنگ در معماری مساجد. مجموعه مقالات دومین همایش معماری مسجد. تهران. نشر دانشگاه تهران
- ۹- پای برجا، م، هدایتی، ح (۱۳۹۴)، بررسی تاثیر نور و رنگ در معماری مساجد ایران (نمونه موردی: مسجد شیخ لطف الله اصفهان) یزد، ایران
- ۱۰- دهخدا، ع. (۱۳۸۴) لغت نامه ی دهخدا. شرکت چاپ ۱۲۸
- ۱۱- عمید، ح. (۱۳۶۲) فرهنگ نامه ی عمید. تهران. موسسه ی نشر امیر کبیر
- ۱۲- سجادی، س. (۱۳۶۲) فرهنگ لغات، اصطلاحات و تعبيرات عرفانی، تهران. نشر طهور
- ۱۳- آزاد، م (۱۳۹۶)، تاثیر نور طبیعی بر کیفیت فضا های مذهبی (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)، کنفرانس بین المللی توسعه پایدار و عمران شهری
- ۱۴- بدری آذرین، ن (۱۳۹۵) استفاده از نور در معماری سنتی ایران، همایش هنر و صنعت در ساختمان، ایران
- ۱۵- خورشیدیان، ا. (۱۳۸۴) جهان بینی آشور و زرتشت. تهران. انتشارات فروهر
- ۱۶- شایگان، د. (۱۳۸۰). بت های ذهنی، خاطره اذلی. تهران چاپ چهارم. نشر امیر کبیر
- ۱۷- خوش نظر، ر. رجبی، م. (۱۳۸۸) نور و رنگ در نگارگری ایرانی و معماری اسلامی، نشریه ی ماه هنر
- ۱۸- نوربخش، س. (۱۳۸۴) نور در حکمت سهروردی. تهران. انتشارات سعید محبی
- ۱۹- نصر، سید حسین، (۱۳۷۰) جاودانگی و هنر، ترجمه سید محمد آوینی، انتشارات برگ، تهران

- ۲۰- آیوازیان، س (۱۳۸۳) جایگاه نور در معماری، نشریه معماری و شهرسازی، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، شماره ۷۹-۷۸
- ۲۱- صارمی، ح، دارابی، ن (۱۳۹۴) بررسی تفاوت جایگاه نور در خانه های سنتی ایران و خانه های معاصر، کنفرانس بین المللی انسان، معماری، عمران و شهر، تبریز، ایران
- ۲۲- گروتز، ی (۱۳۸۸) زیبایی شناسی در معماری، جهان‌شاه پاکزاد، شهید بهشتی، تهران
- ۲۳- عباسی، ز (۱۳۸۶) حرکت و نور در معماری، معماری و فرهنگ.
- ۲۴- بلخاری، ح (۱۳۸۴) تجلی نور و رنگ در هنرهای ایرانی - اسلامی، تهران: انتشارات سوره مهر
- ۲۵- مردای، س، مرادی، ع (۱۳۹۵) بررسی نقش نور و جایگاه آن در معماری سنتی ایران، سومین کنفرانس علمی پژوهشی افق های نوین در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی ایران
- ۲۶- مهدی نژاد، ج، عظمتی، ح و صادقی حبیب آباد، ع (۱۳۹۸)، تبیین راهبردی مؤلفه های حس معنوی در معماری مساجد ایران؛ فصلنامه مطالعات ملی؛ شماره ۲
- ۲۷- قائدان، ا (۱۳۸۶)؛ معماری مساجد و ابنیه در عصر پیامبر؛ فصلنامه میقات حج؛ شماره ۵۹
- ۲۸- فهندژسعدی، م، (۱۳۹۹) بازشناسی الگوی مسجد، معماری شناسی، سال ۳، شماره ۱۵
- ۲۹- مهدی نژاد، ج، عظمتی، ح، و صادقی حبیب آباد، ع (۱۳۹۸)؛ اولویت بندی و تفحصی بر اصول و ارزشهای معماری ایرانی دوره اسلامی؛ مبتنی بر تجلی معنا در عناصر کالبدی معماری (با استعانت از آیه ۲۳ سوره مبارکه حشر)؛ فصلنامه پژوهشهای معماری اسلامی؛ شماره ۲۳
- ۳۰- بمانیان، م (۱۳۸۶)؛ بررسی نقش خدا محوری در معماری مسلمانان؛ نشریه بین المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران؛ شماره ۵؛ جلد ۱۸
- ۳۱- خضری، ه، درگاهی، ز و سامی، م (۱۳۸۴)، هنر و معماری مساجد، انتشارات رسانش، تهران.
- ۳۲- آرام، ا، کریمی بجد، ر، کریمی فرد، ل (۱۳۹۶) تاثیر نور و رنگ در فضا سازی معنوی مساجد (نمونه موردی: مسجد شیخ لطف الله و مسجد امام اصفهان)، سومین همایش ملی و سومین همایش بین المللی معماری، عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم، تهران، ایران
- ۳۳- معماریان، غ. (۱۳۸۶) سیری در مبانی نظری معماری، تهران. سروش دانش
- ۳۴- ستاری، ح، (۱۳۸۰) تجلی عرفان، نور، رنگ در معماری مساجد. مجموعه مقالات دومین همایش معماری مسجد. تهران. نشر دانشگاه هنر.
- ۳۵- محمدیارزاده، س، یغمایی، س، (۱۳۸۴) بازخوانی استعاره ایجازنور در کالبد معماری مساجد ایران مقالات اولین همایش هنر و عناصر طبیعت (آب، خاک، هوا، آتش) تهران نشر فرهنگ، هنر
- ۳۶- نژاد، ج، شیردل، ا (۱۴۰۱) بررسی جایگاه تزئینات وابسته به معماری با رویکرد بازشناسی ارزش های معماری ایرانی - اسلامی، هشتمین کنگره سالانه بین المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران، ایران
- ۳۷- جوانشیر، س، (۱۳۹۲) بررسی نور و رنگ در معماری سنتی، همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری، ایران
- ۳۸- اردلان، ن بختیاری، ل، (۱۳۸۰) حس وحدت، ترجمه حمید شاهرخی، نشر خاک اصفهان
- ۳۹- سوزان، حبیب، (۱۳۸۳) رنگ در فرهنگ و معماری ایران، مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهر سازی، ارگ بم، سازمان میراث فرهنگی کشور، ص ۵۵۵-۵۶۵
- ۴۰- فرهمند بروجنی، ح. (۱۳۸۶) رنگ در سنت اسلامی، ماه هنر. تهران.
- ۴۱- دبدبه، م، (۱۴۰۰)، ماهیت هنر و تزئینات در معماری داخلی (طراحی و دکوراسیون)، انتشارات اول و آخر
- ۴۲- گودرزی سروش، م، رشیدی، م، صمدی هنرور، ع، (۱۳۹۵) بررسی نور در معماری اسلامی و ارتباط آن با معماری مساجد (نمونه موردی مسجد شیخ لطف الله)، سومین کنفرانس علمی پژوهشی افق های نوین در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی ایران، ایران.